

DEMOGRAFSKE ODREDNICE I OBILJEŽJA OBITELJSKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA HRVATSKE

Anđelko AKRAP
Ekonomski fakultet, Zagreb

Dražen ŽIVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 314.6(497.5)''199''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. 3. 2001.

U ovome su prilogu prikazana temeljna obilježja demografskog razvoja Hrvatske u suvremenom razdoblju te je raščlanjena obiteljska slika naseljenosti. Ustanovljeno je da između suvremenih demografskih procesa, odnosa i trendova u Hrvatskoj i odrednica oblikovanja obiteljske strukture stanovništva, osobito kretanja broja i demografskih obilježja sklopljenih i rastavljenih brakova postoji izrazita uzročno-posljedična povezanost i prožetost. Sve relevantne odrednice razvoja stanovništva Hrvatske tijekom posljednjih desetljeća pokazuju sve nepovoljnija obilježja (prirodna depopulacija, demografsko starenje, reproduksijska i naraštajna depopulacija, pretjerana prostorna populacijska polarizacija...), na što se u posljednjem desetljeću XX. stoljeća nadovezao rat sa svojim teškim posljedicama u sferi demografskih gubitaka. To je negativno determiniralo razvoj i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske što se, nedvojbeno, najjasnije zrcali u sve izraženijem smanjenju broja sklopljenih i povećanju broja rastavljenih brakova, zatim povećanju stope divorcijaliteta te u sve jačem porastu broja živorođene djece izvan braka.

✉ Anđelko Akrap, Ekonomski fakultet, Kennedyjev trg 6,
10000 Zagreb, Hrvatska. E-mail: aakrap@efzg.hr

UVOD

621

Struktura stanovništva je funkcija, ali i čimbenik njegova prirodnog (biološkog) i mehaničkog (prostornog, migracijskog) kretanja. Stoga strukturu stanovništva valja promatrati u uzročno-posljedičnoj svezi s dinamikom stanovništva (Frigano-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

vić, 1987.). U raščlambi dinamike i strukture stanovništva od osobite su važnosti: biološka (dob i spol), ekonomska (gospodarstvene djelatnosti), socioprofesionalna (zvanje i zanimanje), izobrazbena (školska sprema), narodnosna (etnički sastav), religijska (konfesionalna pripadnost) i obiteljska struktura. Valja naglasiti da je obiteljska struktura (broj i sastav obitelji), kao i neki pokazatelji koje uz nju vežemo (koeficijent nupcijaliteta/bračnosti i divorcijaliteta/rastavljenosti), jedan od značajnijih odraza/pokazatelja biološke i socijalne dinamike i sastava stanovništva. Obiteljska je struktura značajno utjecana dobnim i spolnim sastavom stanovništva; ona je posljedica ukupne demografske dinamike, osobito migracijskih kretanja stanovništva; ona bitno utječe na razinu i intenzitet biodinamike; obiteljska struktura može odrediti mogućnosti vitalnosti stanovništva.

Promatramo li obiteljsku strukturu u Hrvatskoj u demografskom kontekstu, brak i obitelj se nalaze na svojevrsnoj (prijelomnoj) prekretnici u odnosu na prošle, ali i buduće naraštaje. U Hrvatskoj se sve više uočava opadanje zanimanja za sklapanje braka, sve su češće izvanbračne zajednice, raste broj djece rođene izvan zakonski sklopljenoga braka i slično. Valja, doduše, priznati da je unatoč nepovoljnim trendovima, uzrokovanim brojnim destabilizirajućim čimbenicima demografskoga razvoja, hrvatska obitelj, u usporedbi s iskustvima većine europskih zemalja, ostala stožerna institucija demoreprodukcijских procesa u Hrvatskoj.

Suvremena društveno-gospodarstvena kretanja poremetila su višestoljetnu stabilnost obiteljske strukture. Poznavanje tih promjena nužno je za razumijevanje današnjega stanja te poglavito za osmišljavanje pozitivnih koraka kojima bi se njezini poremećaji uklonili ili barem ublažili.

U ovome će prilogu biti riječi o nekim (odabranim) pokazateljima obiteljske strukture ukupnoga stanovništva Hrvatske. U nastavku izneseni podatci i pokazatelji predstavljat će odgovarajući prinos potpunijem upoznavanju demografske (osobito strukturno-demografske) slike hrvatskoga državnog prostora.

POJMOVNA OBJAŠNJENJA

U ovome će prilogu biti raščlanjena obiteljska struktura stanovništva Hrvatske prema popisima 1971., 1981. i 1991. godine.¹ U prilogu su, također, na temelju podataka tekuće vitalne statistike, prikazani kretanje broja sklopljenih i rastavljenih brakova za cjelokupno stanovništvo Hrvatske u razdoblju od 1971. do 1998. godine te neki dobno-spolni i drugi pokazatelji sklopljenih i rastavljenih brakova u Hrvatskoj za 1992., 1994., 1996. i 1998. godinu.

Za potpuno razumijevanje iznesenih podataka valja nam ukratko dati odgovarajuća (pojmovna) objašnjenja.

Pod pojmom obitelji u popisu stanovništva smatra se uža obiteljska zajednica u okviru istoga kućanstva. Ona se sastoji od oba ili jednog roditelja i njihove djece koja nisu u zakonskom braku ili izvanbračnoj zajednici, ili od muža i žene bez djece, odnosno muškarca i žene koji žive u izvanbračnoj zajednici. Za neke obitelji koje su u popisima stanovništva navedene bez djece ne znači da ih one nisu imale, već da njihova djeca više ne žive s njima u istome kućanstvu, bilo zbog ženidbe ili udaje, bilo zbog kakvoga drugog razloga.² Bračnim se stanjem smatra zakonski status osobe koja se popisuje. Za osobe koje žive u izvanbračnim zajednicama uzima se u obzir zakonsko bračno stanje svake od tih osoba, neovisno o zajednici u kojoj žive. Bračnim se djetetom smatra ono dijete koje je rođeno u braku sklopljenom prema zakonskim odredbama ili je rođeno u okviru 300 dana nakon prestanka braka.

Valja istaknuti da podatci o sklopljenim i rastavljenim brakovima nisu mogli biti prikupljeni u razdoblju od 1991. do 1996. godine za cjelokupno područje Hrvatske. Razlog tome jesu rat i okupacija četvrtine državnoga teritorija s kojih vitalna i druga statistika još uvijek nije dostupna. Jedini podatci koji se tiču bivših okupiranih područja Hrvatske u tome razdoblju odnose se samo na prognano stanovništvo koje je nakon protjerivanja privremeni smještaj našlo na slobodnim područjima države.

OSVRT NA UKUPNA DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA HRVATSKE

Suvremena društvena, demografska, politička i gospodarstvena kretanja narušila su obiteljsku sliku naseljenosti, i Hrvatske u cijelosti i svih njezinih izdvojenih (prirodnih ili upravnih) sastavnica. Osobito su u tome smislu značajno poremećene demografske odrednice/okviri oblikovanja obiteljske strukture stanovništva. Svi poremećaji u populacijskom razvoju, sve izravne i neizravne negativne posljedice demografske dinamike odrazit će se i na poremećaje obiteljske slike. Obitelj u Hrvatskoj je u posebno teškom položaju. Nepovoljni demografski procesi i odnosi, koji traju već više desetljeća, te ratna razaranja i ratne žrtve posljednjih godina ne samo da su potpuno uništili neke obitelji nego su utjecali i na opću kvalitetu obiteljskoga života.

U suvremenim se demografskim kretanjima u Hrvatskoj ogledaju prošla socijalna i gospodarstvena zbivanja, ali se zicali i povezanost s europskim i širim prostorom. Hrvatska u svojoj populacijskoj dinamici pokazuje zaostajanje, što upućuje na specifične demografske tijekove i turbulentna razvoja našega prostora (Nejašmić, 1991.). Demografski se razvoj Hrvatske najvećma odvijao u uvjetima koji su remećili normalan razvoj stanovništva.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Izdvojimo tek negativan utjecaj dvaju svjetskih ratova te brojna iseljavanja u inozemstvo zbog gospodarstvenih i političkih razloga. Od druge polovice XX. stoljeća, a osobito tijekom posljednjih 40-ak godina, Hrvatsku karakteriziraju svojevrsna demografska stagnacija i nazadovanje, što se najjasnije očituje u slabljenju popisne (brojčane), prirodne i opće dinamike (kretanja) stanovništva, zatim u poremećajima najvažnijih demografskih struktura (prije svega dobno-spolne) te u pretjerano izraženoj prostornoj polarizaciji naseljenosti (osobito u odnosu grad-selo, odnosno urbana-ruralna područja). Posebice je važno istaknuti da geografski vrlo složen prostor Hrvatske pokazuje vrlo velika regionalna odstupanja prema svim relevantnim demografskim pokazateljima. U posljednjih pedesetak godina došlo je do stihijskoga, pa i nekontroliranoga prelaska seoskog stanovništva u (velike) gradove, što je dovelo do demografskog pražnjenja čitavih regija zemlje. Najbolji primjer toga negativnog trenda jest Lika i gorski prostor Hrvatske, ali su slično stanovništvom ispražnjeni i veći broj jadranskih otoka te dijelovi kontinentske Hrvatske, osobito bjelovarsko-bilogorski kraj (Nejašmić, 1991.; Pokos, 2000.).

RAZMJEŠTAJ STANOVNIŠTVA

U geografskom smislu Hrvatska je vrlo složen i raznolik prostor u kojemu se ukrštaju različite prirodno-geografske cjeline (sastavnice) i u kojemu se preklapaju i prožimaju različiti kulturni, vjerski, etnički, društveni i civilizacijski krugovi. Suvremena demografska slika Hrvatske baštini tu raznolikost u svim svojim relevantnim aspektima. Valja odmah naglasiti da je razmještaj stanovništva Hrvatske, kao i trend njegove promjene, izravna posljedica prirodnih (ne)mogućnosti prostora – pojedinih regionalnih sastavnica Hrvatske – za naseljavanje i odgovarajućih društveno-gospodarstvenih procesa i mijena koji su stimulatívno ili, pak, ograničavajuće djelovali na razvoj, dinamiku i osobito na prostorna obilježja naseljenosti.

Popisom 1991. godine u Hrvatskoj je popisano 4 784 265 stalnih stanovnika; od toga broja u zemlji je bilo 4 499 049 osoba ili 94 posto. S obzirom na to da kopnena površina Hrvatske iznosi 56 542 četvorna kilometra,³ jasno je da je 1991. godine prosječna opća gustoća naseljenosti ukupnoga stalnog stanovništva iznosila 84,6, a stanovništva u zemlji 79,6 stanovnika na četvorni kilometar (tablica 1). Time Hrvatsku možemo uključiti u skupinu srednjegusto naseljenih zemalja Europe.

S obzirom na predočene pokazatelje (tablica 1), polovi Hrvatske su 1991. godine bili: Središnja Hrvatska, s najviše stanovnika (2 282 922), najvećim udjelom stanovništva (47,7 posto) te najvećom gustoćom naseljenosti (116 stanovnika na četvorni kilometar) i Gorska Hrvatska, s najmanje stanovnika

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

● **TABLICA 1**
Površina, stanovništvo
i gustoća naseljenosti
Hrvatske i njezinih
makroregija prema
popisima stanovništva
1948., 1981. i 1991.
godine

(143 562), najmanjim udjelom u ukupnom stanovništvu (3 posto) te uvjerljivo najmanjom gustoćom naseljenosti (18,1 stanovnik na četvorni kilometar). Navedeni raspon u razmještau i gustoći naseljenosti nesumnjivo dokazuje da Hrvatsku karakterizira regionalno različita demografska slika naseljenosti. Ona je još zornija razvrstamo li navedene makroregije prema vodećim prirodnogeografskim osobinama, i to na: pionsku i ravničarsko-nizinsku Hrvatsku (3 174 957 stanovnika; 66,4 posto stanovništva RH; 103,2 stanovnika na četvorni kilometar), dinarsku ili brdsku Hrvatsku (143 562 stanovnika; 3 posto stanovništva RH; 18,1 stanovnik na četvorni kilometar) te mediteransku Hrvatsku (1 465 746 stanovnika; 30,6 posto stanovništva RH; 82,1 stanovnik na četvorni kilometar). Iznesena gustoća stanovništva u Hrvatskoj iznimno je valjan pokazatelj neravnomjernoga rasporeda naseljenosti (Šterc, 1991.).

		Površina (km ²)	Stanovništvo	% površine	% stanovništva	Gustoća
1948.	RH	56 542	3 779 858	100	100	66,9
	Središnja Hrvatska	19 685	1 843 086	34,8	48,7	93,6
	Istočna Hrvatska	11 090	689 894	19,6	18,3	62,2
	Gorska Hrvatska	7 913	205 244	14,0	5,4	25,9
	Sjevernohrv. primorje	6 092	377 214	10,8	10,0	61,9
	Južnohrv. primorje	11 758	664 420	20,8	17,6	56,5
1981.	RH	56 542	4 601 469	100	100	81,4
	Središnja Hrvatska	19 685	2 220 952	34,8	48,3	112,8
	Istočna Hrvatska	11 090	867 646	19,6	18,9	78,2
	Gorska Hrvatska	7 913	153 104	14,0	3,3	19,3
	Sjevernohrv. primorje	6 092	477 717	10,8	10,4	78,4
	Južnohrv. primorje	11 758	882 050	20,8	19,1	75,0
1991.	RH	56 542	4 784 265	100	100	84,6
	Središnja Hrvatska	19 685	2 282 922	34,8	47,7	116,0
	Istočna Hrvatska	11 090	892 035	19,6	18,6	80,4
	Gorska Hrvatska	7 913	143 562	14,0	3,0	18,1
	Sjevernohrv. primorje	6 092	514 105	10,8	10,7	84,5
	Južnohrv. primorje	11 758	951 641	20,8	19,9	80,9

Izvor: Korenčić, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb.

Popis stanovništva 1981., *Stanovništvo po općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 501, RZSSRH, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva 1991., *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

Jedan od neobično važnih pokazatelja prostornoga rasporeda naseljenosti Hrvatske jest gustoća naseljenosti i razmještau stanovništva po županijama (tablica 2). Površinom najmanja upravno-teritorijalna sastavnica hrvatskoga državnog prostora sa statusom županije je Grad Zagreb sa 640 četvor-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

● **TABLICA 2**
Površina, broj
stanovnika, gustoća
naseljenosti i upravno-
teritorijalno ustrojstvo
županija Republike
Hrvatske prema
popisu 1991. i stanju
od 31. prosinca 1998.
godine

nih kilometara površine, odnosno tek 1,1 posto površine Republike Hrvatske. U njemu je, međutim, živjelo čak 777 826 stanovnika ili 16,3 posto stalnog stanovništva Hrvatske. To znači da gustoća naseljenosti u Gradu Zagrebu, prema popisu 1991. godine, iznosi čak 1 215 stanovnika na četvorni kilometar površine, što je 14 puta više od prosjeka za cijelu zemlju (84,6 stanovnika na četvorni kilometar). Nasuprot Gradu Zagrebu nalazi se Ličko-senjska županija u kojoj je na 5 350 četvornih kilometara (9,5 posto površine Hrvatske) živjelo 1991. godine 85 135 stanovnika (svega 1,8 posto stanovništva zemlje), pa je opća razmjerna gustoća naseljenosti iznosila tek 15,9 stanovnika na četvorni kilometar, ili svega 19 posto prosječne gustoće naseljenosti za cijelu Hrvatsku. Stoga se, s punim pravom, može govoriti o subekumenskim obilježjima ličkoga prostora (Pejnović, 1996.).

Županije	Površina	Stanovništvo	Gustoća	Broj gradova	Broj općina	Broj naselja
Zagrebačka	3 078	282 989	91,9	8	26	698
Krapinsko-zagorska	1 230	148 779	121,0	7	25	423
Sisačko-moslavačka	4 448	251 332	56,5	6	13	456
Karlovačka	3 622	184 577	51,0	5	16	649
Varaždinska	1 260	187 853	149,1	6	22	299
Koprivničko-križevačka	1 734	129 397	74,6	3	21	264
Bjelovarsko-bilogorska	2 638	144 042	54,6	5	18	323
Primorsko-goranska	3 590	323 130	90,0	14	21	601
Ličko-senjska	5 350	85 135	15,9	4	8	252
Virovitičko-podravska	2 021	104 625	51,8	3	13	189
Požeško-slavonska	1 821	99 334	54,5	4	6	277
Brodsko-posavska	2 027	174 998	86,3	2	26	185
Zadarska	3 643	214 777	58,9	6	26	220
Osječko-baranjska	4 149	367 193	88,5	7	35	264
Šibensko-kninska	2 994	152 477	50,9	5	12	194
Vukovarsko-srijemska	2 448	231 241	94,5	4	26	84
Splitsko-dalmatinska	4 524	474 019	104,8	16	39	367
Istarska	2 813	204 346	72,6	9	29	648
Dubrovačko-neretvanska	1 782	126 329	70,9	5	17	220
Međimurska	730	119 866	164,2	3	21	129
Grad Zagreb	640	777 826	1 215,4	1	0	70
<i>Republika Hrvatska</i>	<i>56 542</i>	<i>4 784 265</i>	<i>84,6</i>	<i>123</i>	<i>420</i>	<i>6 812</i>

Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1999.*, DZSRH, Zagreb, 1999.

Posljednji podatci iz tablice 2 zorno potvrđuju izrazito neravnomjernu gustoću naseljenosti u Hrvatskoj na razini županija. Znakovito je istaknuti da je u 10 županija s iznadprosječnom gustoćom naseljenosti (u odnosu na RH) u Hrvatskoj, koje su se prostirale na znatno manje od polovice državnog teritorija (41,9 posto), živjelo 1991. godine čak dvije trećine (64,5 posto) ukupnoga stalnog stanovništva zemlje.

PROMJENA BROJA STANOVNIKA OD 1948. DO 1991.

Hrvatska se danas nalazi, nažalost, među državama s najnegativnijim demografskim procesima u Europi. Razlog tome su brojni destabilizirajući čimbenici demografskoga razvoja koji negativno utječu na kretanje stanovništva, jer djeluju obično u kraćem razdoblju, a nepovoljan utjecaj ostvaruju osobito na prirodnu dinamiku i demografske strukture. U razvoju stanovništva Hrvatske opravdano je izdvojiti sljedeće destabilizirajuće čimbenike: intenzivno iseljavanje u prekomorske zemlje od druge polovice XIX. stoljeća, epidemiju kolere, izravne i neizravne gubitke zbog dvaju svjetskih ratova i Domo-vinskog rata, pandemiju španjolske gripe koncem Prvoga svjetskog rata, agrarne kolonizacije (1918.-1941. i 1945.-1948.), brzu i nekontroliranu deagrarizaciju i deruralizaciju, što je dovelo do poremećaja prostornog razmještaja stanovništva, odlazak na "privremeni rad u inozemstvo" i iseljavanje mladih (Akrap, 1998.). Jednom okrnjena demografska slika Hrvatske vrlo se teško oporavljala, unatoč većim useljavanjima iz susjednih zemalja, osobito iz Bosne i Hercegovine tijekom proteklih desetljeća.

Brojčano kretanje stanovništva Hrvatske od 1948. do 1991. godine nalazi se u čvrstom uzročno-posljedičnom odnosu s društveno-gospodarstvenim prilikama i razvojem u istome razdoblju.

Tri godine nakon svršetka Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je održan prvi popis stanovništva čiji su rezultati i objavljeni. Tako je 1948. godine u Hrvatskoj popisano 3 779 858 stanovnika. U odnosu na prethodni popis 1931. godine, Hrvatska je zabilježila depopulaciju od 0,1 posto, što je posljedica razmjerno velikih izravnih i posrednih demografskih gubitaka među kojima osobito valja istaknuti brojne ratne i poratne ljudske žrtve i veliku emigraciju, poglavito talijanskog ("optanti"), ali i njemačkog, češkog, poljskog, mađarskog i drugog stanovništva neposredno prije kraja rata i nakon njegova svršetka. To je iseljavanje imalo ponegdje obilježja posvemašnjega eksodusa s dalekosežnim demografskim posljedicama.

Od 1948. do 1991. godine Hrvatska je bilježila demografski rast, no kasnije s jasno izraženom tendencijom njegova slabljenja. Tako je u razdoblju od 1948. do 1953. broj stanovnika Hrvatske apsolutno porastao za 156 164 osobe ili za 4,1 posto, u razdoblju od 1953. do 1961. za 223 674 osobe ili za 5,7 posto, u razdoblju od 1961. do 1971. za 266 525 osoba ili za 6,4 posto, u razdoblju od 1971. do 1981. za 175 248 osoba ili za 4 posto i u razdoblju od 1981. do 1991. godine za 182 796 stanovnika ili za 4 posto. Ukupno je od 1948. do 1991. godine stanovništvo Hrvatske poraslo za 26,6 posto, dakle, uvećalo se za oko četvrtinu (tablica 3).

Godine popisa	Stanovništvo	Lančani indeks	Bazni indeks	Prosj. god. promjena (%)	Apsolutna promjena
1948.	3 779 858	-	100	-	-
1953.	3 936 022	104,1	104,1	0,8	156 164
1961.	4 159 696	105,7	110,0	0,7	223 674
1971.	4 426 221	106,4	117,1	0,6	266 525
1981.	4 601 469	104,0	121,7	0,4	175 248
1991.	4 784 265	104,0	126,6	0,4	182 796

Izvor: Kao tablica 1.

● **TABLICA 3**
Kretanje broja i
pokazatelj promjene
ukupnoga
stanovništva Republike
Hrvatske od 1948. do
1991. godine

Iako, u cjelini gledajući, Hrvatsku karakterizira porast broja stanovnika, on je geografski (regionalno) različit, odnosno, unutar porasta kriju se velika regionalna odstupanja i intenzivna depopulacija u pojedinim regijama (Šterc, 1991.). Polovi su demografskog rasta/pada, raščlanjujući prema hrvatskim makroregijama: Južnohrvatsko primorje u kojemu je od 1948. do 1991. godine broj stanovnika porastao za 43,2 posto (sa 664 420 na 951 641 stanovnika) i Gorska Hrvatska koja je u istome razdoblju imala depopulaciju ili smanjenje broja stanovnika od čak 30,1 posto (s 205 244 na 143 562 stanovnika). Iznadprosječni demografski rast u promatranom su razdoblju imali i Sjevernohrvatsko primorje (36,3 posto) i Istočna Hrvatska (29,3 posto), dok je broj stanovnika Središnje Hrvatske porastao "samo" 23,9 posto, što je manje od prosjeka za cijelu zemlju.⁴

Prostorna diferenciranost brojčanoga razvoja stanovništva Hrvatske još je vidljivija promotre li se pokazatelji na razini županija (tablica 4). Od 21 hrvatske županije (uključujući Grad Zagreb) između 1971. i 1981. godine porast je broja ukupnih stalnih stanovnika imalo 12 županija, najviše Grad Zagreb (14,8 posto), a najmanje Međimurska županija (1 posto), a smanjenje broja stanovnika 9 županija, najmanje Sisačko-moslavačka (1,2 posto), a najviše, što znači i najveću depopulaciju, Ličko-senjska županija (14,4 posto).

U sljedećem je međupopisju (1981.-1991.) porast broja stanovnika imalo 14 hrvatskih županija, najviše Zadarska (10,6 posto), a najmanje Požeško-slavonska županija (samo 145 stanovnika ili 0,1 posto). Smanjenje broja stanovnika između 1981. i 1991. godine imalo je 7 županija Hrvatske, najmanje Karlovačka (0,9 posto), a najviše, opet, Ličko-senjska (5,9 posto).

Ukupno gledajući, od 1971. do 1991. godine 12 hrvatskih županija je imalo porast stanovništva, najviše Grad Zagreb (23,5 posto), a najmanje Varaždinska županija (1,9 posto). Devet je županija Hrvatske u istome razdoblju imalo depopulaciju, najmanje Požeško-slavonska (2,4 posto), a najviše Ličko-senjska (19,5 posto).

Hrvatsku u posljednja dva međupopisja karakteriziraju prostori izrazite depopulacijske homogenosti. Polovi su demografskog rasta/pada u Hrvatskoj Grad Zagreb, koji je u dva-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

deset godina porastao gotovo za četvrtinu svoje populacije, te Ličko-senjska županija koja je u istom razdoblju izgubila nešto manje od petine svojega stanovništva. To je izrazito dubok demografski jaz koji ima svoje složene uzročno-posljedične odrednice.

Županije	1971.	1981.	1991.	1981./1971.	1991./1981.	1991./1971.
Zagrebačka	233 391	259 855	283 298	111,3	109,0	121,4
Krapinsko-zagorska	161 247	153 567	148 779	95,2	96,9	92,3
Sisačko-moslavačka	258 088	254 866	251 023	98,8	98,5	97,3
Karlovačka	195 096	186 169	184 577	95,4	99,1	94,6
Varaždinska	184 380	187 495	187 853	101,7	100,2	101,9
Koprivničko-križevačka	138 994	133 790	129 397	96,3	96,7	93,1
Bjelovarsko-bilogorska	157 806	149 458	144 042	94,7	96,4	91,3
Primorsko-goranska	270 660	304 038	323 130	112,3	106,3	119,4
Ličko-senjska	108 013	92 481	86 992	85,6	94,1	80,5
Virovitičko-podravnska	116 314	107 339	104 625	92,3	97,5	90,0
Požeško-slavonska	101 750	99 189	99 334	97,5	100,1	97,6
Brodsko-posavska	164 065	167 667	174 998	102,2	104,4	106,7
Zadarska	188 776	192 453	212 920	101,9	110,6	112,8
Osječko-baranjska	351 164	356 286	367 193	101,5	103,1	104,6
Šibensko-kninska	161 199	152 128	152 477	94,4	100,2	94,6
Vukovarsko-srijemska	217 115	224 103	231 241	103,2	103,2	106,5
Splitsko-dalmatinska	389 277	436 680	474 019	112,2	108,6	121,8
Istarska	175 199	188 332	204 346	107,5	108,5	116,6
Dubrovačko-neretvanska	108 131	115 683	126 329	107,0	109,2	116,8
Međimurska	115 660	116 825	119 866	101,0	102,6	103,6
Grad Zagreb	629 896	723 065	777 826	114,8	107,6	123,5
Republika Hrvatska	4 426 221	4 601 469	4 784 265	104,0	104,0	108,1

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1997., DZSRH, Zagreb, 1997.

❶ **TABLICA 4**
Kretanje broja stanovnika i pokazatelj promjene županija Republike Hrvatske od 1971. do 1991. godine

Dakle, gotovo polovica županija u Hrvatskoj gubi svoje stanovništvo; dok je u njima 1971. živjelo 31,6 posto ukupnoga stalnog stanovništva zemlje, 1991. godine taj je udjel pao na 27,2 posto. Očit je to dokaz prostorne populacijske polarizacije Hrvatske.

Prave razmjere dosegnute razine depopulacijskih procesa pokazuje raščlamba kretanja broja stanovnika po naseljima. Najsveobuhvatniju analizu čimbenika, obilježja i posljedica depopulacije u Hrvatskoj načinio je I. Nejašmić (1991.). On je utvrdio da je od 1953. do 1981. godine depopulacijom, odnosno smanjenjem broja stanovnika, bilo zahvaćeno čak 82,4 posto hrvatskih naselja, dakle osam od deset naselja zemlje što je, nažalost, očita potvrda velikoga prostornog raširenja najnepovoljnijih demografskih procesa. Osobito su u tome smislu pogođena ruralna područja Hrvatske; od ukupnoga broja depopulacijskih naselja u promatranom razdoblju (5 476), 5 129 naselja ili 93,7 posto su bila seoska. Hrvatski *rus* je doživio u drugoj polovici XX. stoljeća jako demografsko pražnjenje. S

obzirom na to da se depopulacija nalazi u uzročno-posljedičnom odnosu prema drugim demografskim odrednicama (osobito prirodnoga kretanja), jasno je da ovakav nepovoljan trend plodi daljnjim negativnim procesima i odnosima u razvoju stanovništva. Od hrvatskih makroregija najmanji je udjel depopulacijskih naselja imala Istočna Hrvatska (75,7 posto), a najveći udjel Gorska Hrvatska (89,6 posto).

Nastavak depopulacije nesumnjivo pokazuju i podatci o kretanju broja stanovnika naselja Hrvatske u posljednjem međupopisju. Tako je od 1981. do 1991. godine depopuliralo čak 67 posto hrvatskih naselja; samo 30,4 posto naselja je imalo demografski rast, a 1,6 posto stagnaciju u brojčanom razvoju. Popisom 1991. godine ustanovljeno je 66 naselja bez stalnih stanovnika, što znači da je 1 posto naselja u Hrvatskoj izumrlo (Nejašmić, 1997.). Nažalost, tu tragičnu konačnicu mogu doživjeti i mnoga druga depopulacijska naselja, osobito ona s malim brojem stanovnika kojih je zapravo i najviše.

Kretanje broja stanovnika Hrvatske u poslijeratnom razdoblju ne pokazuje samo prostornu diferenciranost brojčanoga razvoja, nego i neke osobine prostornog prerasmjesta stanovništva Hrvatske. Od 1950-ih godina u Hrvatskoj započinju vrlo snažni procesi industrijalizacije koji su za posljedicu imali jaku, a dijelom i prisilnu deagrarizaciju (napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti), deruralizaciju (napuštanje sela kao mjesta življenja) i urbanizaciju (porast broja stanovnika gradova, prostorno širenje gradova, odnosno širenje gradskog načina života na prigradska, pretežito seoska naselja). Urbano bazirana industrijalizacija u Hrvatskoj je potaknula ruralni eksodus, odnosno prostorni prerasmještaj stanovništva, a time i izrazitu prostornu polarizaciju naseljenosti (Nejašmić, 1997.). Dok hrvatski *rus*, možemo slobodno reći, demografski nestaje, urbane sredine, osobito hrvatska makroregionalna i neka regionalna središta, demografski jačaju. Valja naglasiti da je u najintenzivnijem razdoblju deruralizacije stanovništvo sa sela najčešće "preskakalo" male i srednje gradove, masovno se naseljavajući u velikim i makroregionalnim urbanim središtima zemlje što je dovelo do poremećaja u urbanoj hijerarhiji Hrvatske pri čemu je, prostorno već neravnomjeran, prostorni raspored naseljenosti Hrvatske još više uzdrman. Time su u zemlji stvorena dva velika populacijska pola, a rascjep između njih je sve izraženiji i sve teže premostiv.

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA HRVATSKE

Jedan od najvažnijih čimbenika oblikovanja i razvoja obiteljske strukture stanovništva jesu demoreprodukcijski procesi. Procesu u prirodnoj dinamici stanovništva, tj. u kretanju nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene, su, uz navedene destabilizirajuće čimbenike demografskog razvoja, vodeće odrednice u razvoju obiteljske slike naseljenosti Hrvatske.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Zbog velikih ratnih i demografskih gubitaka u oba svjetska rata te snažnog iseljavanja iz Hrvatske koje različitim intenzitetom traje već više od jednoga stoljeća, osnovica biodinamičkih procesa u Hrvatskoj je bivala narušena, što se negativno odrazilo na trend prirodne promjene i to svih njezinih odrednica. Općim odrednicama pogoršanja prirodne dinamike stanovništva Hrvatske, posebice nataliteta, valja pridružiti i neke specifične čimbenike, poput: modela industrijalizacije i agrarne politike, koji nije stimulirao ostanak mladih na selu ali je pospješio pretjerano napučivanje gradova, te višedesetljetni manjak bilo kakve smislene populacijske politike u zemlji (Wertheimer-Baletić, 1995., 1997.).

Negativni trendovi u biodinamici stanovništva Hrvatske traju već desetljećima,⁵ no početkom 1990-ih dotada minimalna pozitivna prirodna promjena prelazi u prirodni pad, odnosno Hrvatska poprima obilježja zemlje s prirodnom depopulacijom, pa i regionalno naglašenim izumiranjem stanovništva (Friganović i Vojnović, 1994.).

Od 1961. do 1997. godine u Hrvatskoj se smanjuje broj (živo)rođenih, raste broj umrlih, pa se smanjuje i prirodni priraštaj koji je u 1990-im godinama prerastao u negativnu prirodnu promjenu ili prirodni pad (depopulaciju) stanovništva⁶ (tablica 5).

Uz nepovoljne tendencije biodinamike iz 1970-ih i 1980-ih godina, na prirodnu depopulaciju stanovništva Hrvatske u ovoj desetljeću znatno je utjecao i Domovinski rat, s pojačanim ratnim mortalitetom, sve manjim priljevom novih naraštaja u fertilnu dob te nastavkom iseljavanja mladih ljudi (Wertheimer-Baletić, 1997., 1999.). Tomu valja pridružiti još nekoliko pokazatelja. Naime, gotovo 60 posto ženskoga stanovništva u Hrvatskoj (popis 1991.) starije je od 40 godina, a već se iznad 35. godine bitno rjeđe rađa (više od 80 posto žena rodi u dobi do 35 godina života). Osim toga, četvrtina fertilnoga ženskoga stanovništva Hrvatske (25,1 posto), prema popisu 1991. godine, uopće nije rodila, 20 posto žena rodilo je samo jedno dijete, 34 posto žena dvoje djece, dok je troje djece rodilo 11,1 posto žena, a četvero i više djece samo 9,8 posto žena.⁷

U 36 godina promatranoga razdoblja, natalitet je u Hrvatskoj smanjen sa 74 156 na 55 501,⁸ ili za 25,2 posto, odnosno stopa nataliteta sa 17,8 na 12,1 promila, ili za 32 posto. Iako, razmatrajući natalitet po godinama, broj (i stopa) živorođenih oscilira, primjetno je njihovo kontinuirano, pa i ubrzano smanjenje. Od 1992. godine, doduše, broj živorođenih raste, što možemo dovesti u svezu s poslijeratnim kompenzacijskim periodom pojačanog rađanja, ali još i više s "boljim" obuhvatom živorođenih u inozemstvu, o čemu će više riječi biti nešto kasnije.

Godine	Natalitet	Mortalitet	Prirodna promjena	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stopa pr. promjene
1961.	74 156	37 796	36 360	17,8	9,1	8,7
1962.	72 265	42 206	30 059	17,2	10,0	7,2
1963.	69 888	38 590	31 298	16,6	9,2	7,4
1964.	68 864	43 075	25 789	16,2	10,1	6,1
1965.	71 185	39 934	31 251	16,6	9,3	7,3
1966.	71 324	37 946	33 378	16,5	8,8	7,4
1967.	67 098	41 378	25 720	15,5	9,6	5,9
1968.	65 429	43 720	21 709	15,0	10,0	5,0
1969.	63 635	46 844	16 791	14,5	10,7	3,8
1970.	61 103	44 147	16 956	13,9	10,0	3,9
1971.	64 891	44 878	20 013	14,6	10,1	4,5
1972.	66 035	47 881	18 154	14,8	10,7	4,1
1973.	67 389	45 680	21 709	15,1	10,2	4,9
1974.	67 251	44 950	22 301	15,0	10,0	5,0
1975.	67 016	45 640	21 376	14,8	10,1	4,7
1976.	67 054	45 074	21 980	14,8	9,9	4,9
1977.	68 035	45 156	22 879	14,9	9,9	5,0
1978.	68 704	48 715	19 989	15,0	10,6	4,4
1979.	69 299	48 426	20 803	15,2	10,6	4,6
1980.	68 220	50 100	18 120	14,9	10,9	4,0
1981.	67 455	51 420	16 035	14,6	11,1	3,5
1982.	67 737	50 770	15 967	14,5	11,0	3,5
1983.	65 598	55 147	10 451	14,2	11,9	2,3
1984.	64 909	54 169	10 740	14,0	11,7	2,3
1985.	62 665	52 067	10 598	13,5	11,2	2,3
1986.	60 226	51 740	8 406	12,9	11,1	1,8
1987.	59 209	53 080	6 129	12,7	11,4	1,3
1988.	58 525	52 686	5 839	12,5	11,3	1,2
1989.	55 651	52 569	3 082	11,9	11,2	0,7
1990.	55 409	52 192	3 217	11,7	11,0	0,7
1991.*	51 829	54 832	-3 003	10,8	11,4	-0,6
1992.*	46 970	51 800	-4 830	9,8	10,8	-1,0
1993.*	48 535	50 846	-2 311	10,8	11,4	-0,5
1994.*	48 584	49 482	-898	10,9	11,1	-0,2
1995.*	50 182	50 536	-354	11,2	11,3	-0,1
1996.*	53 811	50 636	3 175	12,0	11,3	0,7
1997.	55 501	51 964	3 537	12,1	11,4	0,8

❶ **TABLICA 5**
Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske od 1961. do 1997. godine

* Zbog rata i okupacije prirodno kretanje stanovništva nije moglo biti prikupljeno za cijelo područje Hrvatske. Za bivša okupirana područja Hrvatske podatci se odnose samo na prognanike koji su privremeni smještaj imali na slobodnim prostorima zemlje.

Izvor:

Knjige demografske statistike i godišnja priopćenja, RZSSRH, RZSRH i DZSRH, 1962.-1995. godine.

Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1996., 1997. i 1998., DZSRH, Zagreb, 1996.-1998.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

S druge strane, mortalitet u Hrvatskoj raste i to uglavnom blago, bez velikih oscilacija kao što je slučaj kod kretanja broja živorođenih. Dok je 1961. iznosio 37 796 ili 9,1 promila, 1997. godine je bio 51 964 ili 11,4 promila, što znači da je broj umrlih povećan 37,5 posto, a stopa 25,3 posto.⁹ Stopa mortaliteta u Hrvatskoj veća od 10 promila bila je zabilježena već 1964. (10,1 promil), a od 1978. godine ona je stalno viša od te vrijednosti. Kolebanje stope mortaliteta između 10 i 11 promila u granicama je normale za razdoblje demografske posttranzicije u kojoj se Hrvatska već nalazi,¹⁰ no za očekivati je njezin porast, ponajprije zbog ostarjele dobne strukture, ali i zbog ratnoga mortaliteta koji, zbog velikoga broja nestalih stanovnika Hrvatske, još nije cjelovit.

Godine 1991. prvi put u suvremenom razdoblju Hrvatska je zabilježila veći broj umrlih od rođenih ili prirodni pad stanovništva. Naime, te je godine u Hrvatskoj živorođeno 51 829 djece, a umrle su 54 832 osobe, što znači da je višak umrlih nad rođenima iznosio 3 003 stanovnika ili -0,6 promila. Dok je 1961. godine prirodni priraštaj u Hrvatskoj iznosio 36 360 stanovnika (8,7 promila), godine je 1990. (posljednje prije rata i prirodnoga pada) bio 3 217 osoba (0,7 promila), što znači da je smanjen za 97,1 posto (stopa za 92 posto). Razlika između nataliteta i mortaliteta u Hrvatskoj 1990. je iznosila samo 8,8 posto te razlike iz 1961. godine. Iz tih su podataka jasno vidljive velike promjene u biodinamici stanovništva Hrvatske, osobito u (ne)sklonosti k rađanju.

Od 1991. do 1997. godine ukupna prirodna promjena u Hrvatskoj bila je negativna i iznosila je -4 684 osobe. Podsjetimo se tek da je u prethodnom međupopisnom razdoblju (1981.-1990.) prirodni priraštaj u Hrvatskoj ukupno bio 91 544 osobe. Očito je da je prirodna depopulacija, kao izrazito negativan globalni demografski proces, s dugoročnim i teško uklonjivim nepovoljnim posljedicama, u Hrvatskoj uhvatila dužboke korijene (Wertheimer-Baletić, 1992.).

● SLIKA 1
Kretanje nataliteta
i mortaliteta ukupnoga
stanovništva Hrvatske
od 1961. do 1997.
godine

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Opća je ocjena da se prirodni priraštaj stanovništva Hrvatske ostvaruje gotovo isključivo preko priraštaja u onim područjima zemlje u kojima se nalaze veća urbano-industrijska središta, što znači da se prirodna depopulacija prostorno sve više širi (Wertheimer-Baletić, 1992.). Još prije dvadesetak godina (Friganović, 1982./83.) ustanovljeno je u Hrvatskoj da je prirodno kretanje gradskih naselja višestruko nadmašilo prirodnu dinamiku stanovništva u ruralnim sredinama. Ranije je bilo obrnuto. Selo je u Hrvatskoj prestalo biti inkubator i nalazi se na rubu biodinamičke reprodukcije.

Ukupno prirodno kretanje stanovništva Hrvatske rezultanta je broja rođenih i umrlih u Hrvatskoj, ali i broja rođenih i umrlih stanovnika zemlje u inozemstvu. Često se u razmatranjima suvremene biodinamike stanovništva Hrvatske ta činjenica zanemaruje ili zaboravlja. Iz godine u godinu se bilježi porast djece hrvatskih državljana koja se rađaju u inozemstvu, osobito od početka 1990-ih i velikosrpske agresije na Hrvatsku (tablica 6). Donedavno ih je statistika u Hrvatskoj ubrajala među rođene u zemlji, tako da su oni "pokrivali" negativnu prirodnu dinamiku pretvarajući je u pozitivnu. No, kako demografi ističu da se s djecom rođenom u inozemstvu najvećma ne može računati, jer se tek poneko vrati u domovinu, sasvim je opravdano njihovo izdvajanje iz ukupnoga broja živorođenih (Akrap, 1998.).

● TABLICA 6
Prirodno kretanje
stanovništva Hrvatske
u inozemstvu od
1971. do 1997.
godine

Godine	Rođeni	% od uk. rođenih	Umrli	% od uk. umrlih	Prirodna promjena	% uk. promjene
1971.	3 218	5,0	340	0,8	2 878	14,4
1972.	4 548	6,9	349	0,7	4 199	23,1
1973.	6 078	9,0	395	0,9	5 683	26,2
1974.	6 713	10,0	396	0,9	6 317	28,3
1975.	5 971	8,9	465	1,0	5 506	25,8
1976.	5 178	7,7	404	0,9	4 774	21,7
1977.	4 739	7,0	357	0,8	4 382	19,2
1978.	4 681	6,8	390	0,8	4 291	21,5
1979.	4 118	5,9	423	0,9	3 695	17,8
1980.	3 316	4,9	460	0,9	2 856	15,8
1981.	3 570	5,3	467	0,9	3 103	19,4
1982.	2 927	4,4	603	1,2	2 324	14,6
1983.	2 460	3,8	512	0,9	1 948	18,6
1984.	1 843	2,8	449	0,8	1 394	13,0
1985.	1 779	2,8	457	0,9	1 322	12,5
1986.	2 045	3,4	507	1,0	1 538	18,1
1987.	1 881	3,2	587	1,1	1 294	21,1
1988.	1 561	2,7	494	0,9	1 067	18,3
1989.	1 481	2,7	530	1,0	951	30,9
1990.	1 540	2,8	440	0,8	1 100	34,2
1991.	1 014	2,0	521	1,0	493	-
1992.	2 291	4,9	477	0,9	1 814	-
1993.	2 429	5,0	627	1,2	1 802	-
1994.	3 158	6,5	680	1,4	2 478	-
1995.	4 511	9,0	710	1,4	3 801	-
1996.	5 593	10,4	979	1,9	4 614	-
1997.	6 897	12,4	1 163	2,2	5 734	-

Izvor: *Vitalna statistika*, DZSRH, Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

● SLIKA 2
Kretanje nataliteta
i mortaliteta stanovništva
Hrvatske u inozemstvu
od 1971. do 1997.
godine

Udjel živorođenih u inozemstvu sve do 1996. godine nije prelazio 10 posto udjela u ukupnom broju živorođenih. Najviši je bio 1974. (10 posto), a najmanji 1991. godine (2 posto). U apsolutnom pokazatelju kretao se od 1 014 (1991.) do 6 713 djece (1974.). Međutim, 1996. godine u inozemstvu su rođena 5 593 djeteta čiji roditelji imaju stalno prebivalište u Hrvatskoj, pri čemu je njihov udjel prvi put premašio desetinu ukupnoga broja živorođenih (10,4 posto). Godinu dana poslije broj živorođenih se popeo na 6 897 (najviše od 1971.), a udjel na čak 12,4 posto. Ti su podatci jedan od jasnih indikatora pojačanoga iseljavanja iz Hrvatske u vrijeme srpske agresije, iako ne treba zanemariti niti činjenicu da je u broj rođenih u inozemstvu uključen i određen natalitet bosansko-hercegovačkih izbjeglica s dvojnim državljanstvom, osobito Hrvata (Pokos, 1999.).

Rođeni

Umrli

Broj i udjel umrlih stanovnika Hrvatske u inozemstvu, prema ukupnom broju i udjelu umrlih, nije velik. Od 1971. godine naovamo kretao se od 0,7 posto (1972.) do 2,2 posto (1997.), što će reći da živorođeni u inozemstvu prema umrlima čine bitno veću stavku u ukupnom prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske, pa je njihov demografski učinak i razmjerno veći (Akrap, 1998.).

Učinimo samo dvije usporedbe. Kad bismo ukupno živorođeno stanovništvo Hrvatske za 1996. godinu (53 811) umanjili za "inozemce" (5 593), natalitet bi stanovništva u zemlji bio 48 218. Učinimo li isto i za mortalitet (50 636-979=49 657), vidimo da bi te godine prirodno kretanje stanovništva Hrvatske koje živi u zemlji i dalje bilo negativno (-1 439), a ne pozitivno (3 175), kako se u prvi mah čini. Primjenom istoga postupka za 1997. godinu, dobili bismo još jači prirodni pad stanovništva (-2 197). Prirodni priraštaj ostvaren u inozemstvu kompenzirao je prirodno smanjenje ukupnoga stanovništva (Akrap, 1999.). Dakle, biodinamika stanovništva Hrvatske u zemlji i dalje je negativna, pače, prirodni pad je ojačao, što je vrlo nepovoljan trend jer dugoročno vodi k izumiranju populacije.

Valja naglasiti da izneseni podatci o prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske nisu potpuni. Naime, za razdoblje od 1991. do 1995. godine manjkaju podatci o natalitetu i mortalitetu za bivša okupirana područja zemlje na kojima vitalna statistika tijekom rata i okupacije nije vođena, ili – ako jest – još uvijek nije dostupna. Akrap, Gelo i Grizelj (1999.) pokušali su nadomjestiti taj nedostatak procjenom prirodnoga kretanja stanovništva u zemlji na tim područjima Hrvatske između 1991. i 1995. godine. Prema tom istraživanju, od 1991. do 1995. godine na bivšim je okupiranim područjima Hrvatske (samo za stanovništvo u zemlji) ukupno živorođeno 12 413 djece, a umrlo 15 017 stanovnika, što znači da je na tom području ostvarena negativna ukupna prirodna promjena (-2 604). Pridružimo li ove podatke podacima za tada slobodna područja Hrvatske (također samo za stanovništvo u zemlji), dobit ćemo podatak da je od 1991. do 1995. godine u Hrvatskoj ukupan natalitet iznosio 245 110, mortalitet 269 498, a prirodna promjena -24 388; dakle, zabilježena je izrazita prirodna depopulacija.

Od 1998. godine vitalna statistika stanovništva Hrvatske odnosi se samo na živorođene i umrle u zemlji, znači na one majke i one umrle koji u Hrvatskoj žive godinu dana i duže. Dakle, isključena je vitalna statistika ostvarena u inozemstvu. Godine 1998. u Hrvatskoj je rođeno 47 068 djece (10,5 promila), a umrlo je 52 311 stanovnika (11,6 promila), tako da je prirodna depopulacija iznosila 5 243 (-1,2 promila). Iduće je, 1999. godine, prirodna depopulacija pojačana. Rođeno je 45 179 djece (9,9 promila), a umrlo je 51 953 stanovnika (11,4 promila), pa je prirodna depopulacija iznosila čak 6 774 stanovnika ili – 1,5 promila.¹¹ Imamo li i ove podatke na umu, jasno je da je od 1991. do 1999. godine u Hrvatskoj (varijanta bez "inozemaca"), uključivši i procijenjenu vitalnu statistiku na bivšim okupiranim područjima Hrvatske, rođeno 434 179 djece, a umrlo 474 220 stanovnika, tako da je višak umrlih nad rođenima (prirodna depopulacija) iznosio 40 041 stanovnik.

Ovako nepovoljni demoreprodukcijski procesi ostavili su duboke ožiljke i u obiteljskoj slici naseljenosti, uzrokujući – ponajprije – smanjenje potencijalnoga kontingenta stanovništva koje ulazi u brak.

OPĆE KRETANJE STANOVNIŠTVA HRVATSKE

Migracijska bilanca ukupnoga stanovništva Hrvatske (razlika između očekivanoga broja stanovnika Hrvatske na temelju prirodnoga kretanja/priraštaja/promjene i stvarnoga, popisom utvrđenoga broja stanovnika) bila je u razdoblju od 1971. do 1981. godine negativna (-31 082), što znači da je zemlja u cjelini imala emigracijska ili eksodusna obilježja. Razdoblje od 1971. do 1981. godine predstavljalo je samo nastavak emigracijskih procesa

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

u Hrvatskoj iz prethodnih međupopisja. Iako je do 1981. godine stanovništvo Hrvatske raslo, porast je bio manji nego se moglo očekivati s obzirom na pozitivnu prirodnu dinamiku, pa i snažna doseljavanja u Hrvatsku u vrijeme bivše Jugoslavije (tzv. međurepubličke migracije), što ukazuje na znakovitu važnost emigracijskih procesa (Šterc, 1991.). Popis 1981. je ustanovio manji broj stanovnika nego se moglo očekivati na temelju ukupnoga prirodnoga priraštaja od 1971. do 1981. godine. Hrvatska je u tih deset godina iseljavanjem (neto migracijska bilanca) izgubila 0,7 posto svojega stanovništva iz 1981. godine.

	Broj stanovnika	Prirodna promjena između dva popisa	Očekivani broj stanovnika	Neto migracijski saldo
1971.	4 426 221	-	-	-
1981.	4 601 469	206 330	4 632 551	-31 082
1991.	4 784 265	85 785	4 687 254	97 011

Izvor: Kao tablice 1 i 5.

● **TABLICA 7**
Saldo migracija Hrvatske za ukupno stanovništvo od 1971. do 1991. godine

Sljedeće je međupopisno razdoblje (1981.-1991.) pokazalo određene pozitivne pomake koji su, s jedne strane, posljedica intenzivnijeg useljavanja u Hrvatsku iz drugih republika bivše Jugoslavije, osobito iz Bosne i Hercegovine, ali i sveobuhvatnijeg popisa "inozemaca" koji su tako ušli u kontingent ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske 1991. godine. Tako je u razdoblju od 1981. do 1991. godine zabilježena pozitivna migracijska bilanca od 97 011 stanovnika, odnosno, Hrvatska je 1991. godine za toliko dobila veći broj stanovnika nego se moglo očekivati samo na temelju prirodnoga priraštaja koji je u promatranom desetljeću bio 85 785 stanovnika.

● **TABLICA 8**
Saldo migracija Hrvatske za stanovništvo u zemlji od 1971. do 1991. godine

U posljednjem je međupopisju pozitivna migracijska bilanca stanovništva Hrvatske u zemlji bila dva i pol puta manja od bilance ukupnoga stanovništva, što znači da je imigracijske osobine Hrvatske od 1981. do 1991. godine ponajviše odredio bolji popisni obuhvat hrvatskih "inozemaca", a bitno manje stvarno useljavanje u Hrvatsku u promatranom razdoblju (pozitivna migracijska bilanca stanovništva u zemlji činila je tek 38,7 posto migracijske bilance ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske).

	Broj stanovnika	Prirodna promjena između dva popisa	Očekivani broj stanovnika	Neto migracijski saldo
1971.	4 169 887	-	-	-
1981.	4 391 139	161 692	4 331 579	59 560
1991.	4 499 049	70 306	4 461 535	37 514

Izvor: Kao tablica 7.

Za ocjenu dosegnutoga stupnja emigracijskih ili imigracijskih procesa u Hrvatskoj, osobito za ocjenu njihovih prostorno-geografskih aspekata, važno je promotriti tipove općega kretanja stanovništva na razini bivših općina (tablica 9), odnosno današnjih županija (tablica 10).

	1971.-1981.			1981.-1991.		
	Broj općina	Površina	Stanovništvo	Broj općina	Površina	Stanovništvo
E1	15,5	18,1	19,8	8,0	12,2	11,7
E2	7,8	8,9	6,6	1,0	1,1	0,7
E3	33,0	34,6	20,0	8,0	9,3	6,8
E4	16,5	16,0	7,0	33,0	34,4	14,7
E1 – E4	72,8	67,6	53,4	50,0	57,0	33,9
I1	19,5	15,8	41,4	28,8	28,3	52,7
I2	3,9	3,3	2,6	9,0	6,1	5,3
I3	1,9	2,0	1,6	8,0	4,2	3,5
I4	1,9	1,3	1,0	5,0	4,4	3,4
I1 – I4	27,2	22,4	46,6	50,0	43,0	66,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Riječ je o općinama prema upravno-teritorijalnom ustrojstvu koje je vrijedilo do konca 1992.
Preuzeto iz: Friganović i Živić, 1994.

☐ **TABLICA 9**
Promjena udjela tipova općega kretanja stanovništva Hrvatske po bivšim općinama* 1971.-1981. i 1981.-1991. godine

Županije	1971.-1981.	1981.-1991.	1971.-1991.
Zagrebačka	24 770	24 385	49 155
Međimurska	-5 829	-640	-6 469
Krapinsko-zagorska	-8 525	-1 062	-9 587
Splitsko-dalmatinska	11 976	12 572	24 548
Brodsko-posavska	-5 560	610	-4 950
Osječko-baranjska	-11 147	2 731	-8 416
Vukovarsko-srijemska	-8 180	-2 148	-10 328
Sisačko-moslavačka	-10 171	-1 686	-11 857
Varaždinska	-4 942	-1 977	-6 919
Šibensko-kninska	-16 303	-2 298	-18 601
Ličko-senjska	-15 487	-2 276	-17 763
Zadarska	-12 715	10 213	-2 502
Požeško-slavonska	-5 187	-560	-5 747
Karlovačka	-13 810	933	-12 877
Virovitičko-podravski	-9 262	-606	-9 868
Primorsko-goranska	17 760	12 165	29 925
Istarska	4 146	10 122	14 268
Bjelovarsko-bilogorska	-5 358	-233	-5 591
Koprivničko-križevačka	-3 291	-176	-3 467
Dubrovačko-neretvanska	812	6 073	6 885
Grad Zagreb	45 217	30 912	76 129
Republika Hrvatska	-31 082	97 011	65 929

☐ **TABLICA 10**
Migracijski saldo ukupnoga stanovništva Hrvatske od 1971. do 1981. i od 1981. do 1991. godine po županijama

Između 1971. i 1981. godine eksodusna je obilježja pokazivalo 72,8 posto bivših općina Hrvatske, koje su obuhvaćale 67,6 posto površine i 53,4 posto stanovništva zemlje. Najnegativniji tip općega kretanja ili izumiranje stanovništva (iseljavanje stanovništva pojačano snažnom prirodnom depopulacijom) imalo je 16,5 posto općina, na 16 posto površine i sa 7 posto stanovništva Republike Hrvatske. Imigracijska obilježja imalo je 27,2 posto općina s 46,6 posto stanovništva Hrvatske. Već je to međupopisno razdoblje pokazalo veliku prostornu raširenost emigracijskih i depopulacijskih procesa.

Sljedeće je međupopisno razdoblje pokazalo produbljene i proširenje najnegativnijih demografskih pokazatelja s obzirom na opće kretanje stanovništva. Naime, iako je između 1981. i 1991. godine udjel eksodusnih općina Hrvatske smanjen na polovicu ukupnoga broja bivših općina, ili za 31,3 posto, a udjel imigracijskih porastao za 84 posto (također na polovicu), udjel bivših općina s najnegativnijim tipom općega kretanja se udvostručio (sa 16,5 posto na 33 posto). Više nego udvostručili su se površina i broj stanovnika Hrvatske s izumiranjem stanovništva. Popis 1991. godine pokazao je da više od polovice državnoga teritorija s trećinom stanovništva pokazuje izrazitu prostornu emigracijsku i depopulacijsku homogenost. Nažalost, više od trećine (34,4 posto) hrvatskoga prostora demografski izumire, s teškim i vrlo neizvjesnim mogućnostima demografske revitalizacije.

Raščlanjujući opće kretanje i migracijsku bilancu stanovništva Hrvatske u posljednja dva međupopisja po županijama, može se uočiti sljedeće: u razdoblju od 1971. do 1981. godine negativnu migracijsku bilancu, odnosno eksodusna obilježja ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske imalo je čak 15 od 21 županije ili 71,4 posto; najviše Šibensko-kninska (-16 303 stanovnika), a najmanje Koprivničko-križevačka županija (-3 291). U eksodusnim je županijama 1981. godine živjelo 2 573 816 stanovnika ili 55,9 posto stanovništva države. Ukupna negativna migracijska bilanca u njima je iznosila 135 767 stanovnika, što će reći da je u njima bilo za toliko manje stanovnika nego bi ih bilo samo na temelju prirodnoga priraštaja. Negativna bilanca u tim županijama činila je 1981. godine čak 5,3 posto njihova stanovništva. Jedine županije s pozitivnom migracijskom bilancom, odnosno imigracijskim obilježjima bile su: Zagrebačka, Splitsko-dalmatinska, Primorsko-goranska, Istarska i Dubrovačko-neretvanska županija te Grad Zagreb, s 2 027 653 stanovnika, ili 44,1 posto stanovništva Republike Hrvatske 1981. godine.

U posljednjem je međupopisju 11 hrvatskih županija imalo negativnu migracijsku bilancu. Polovicu (52,4 posto) hrvatskih županija karakteriziraju eksodusna obilježja. U odnosu na razdoblje od 1971. do 1981. godine eksodusne su značajke "izgubile": Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Zadarska i Karlovačka županija.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Uz već konstatiran uzrok smanjenja eksodusnih obilježja Hrvatske koji se tiče boljeg popisnog obuhvata "inozemaca", valja naglasiti i smanjenje potencijalnoga emigracijskog kontingenta u zemlji. Iz pojedinih dijelova Hrvatske, već osiromašenih višedesetljetnim iseljavanjima i slabom ili nikakvom prirodnom dinamikom, jednostavno nema više tko odlaziti. Glavni tokovi ruralnoga eksodusa najvećma su presušili do konca 1970-ih godina, pa su u posljednjem međupopisju velikim dijelom smanjeni emigracijsko-imigracijski tijekovi.

Trećina pozitivne migracijske bilance između 1981. i 1991. godine otpada na Grad Zagreb, a ako njemu pridružimo Zagrebačku županiju, odnosno urbani prsten oko Zagreba, taj se udjel penje na 57 posto, pa je taj prostor najimigrantskiji dio Hrvatske.

Valja još istaknuti da je u eksodusnim županijama u posljednjem međupopisju živjelo 34,6 posto, a u imigracijskim 65,4 posto stanovništva Hrvatske.

DEMOGRAFSKO STARENJE STANOVNIŠTVA HRVATSKE

Dobna struktura stanovništva je, vjerojatno, najvažnija demografska struktura, jer ona pokazuje potencijalnu vitalnost i biodinamiku stanovništva, ali i potencijale njegove ekonomske aktivnosti (Wertheimer-Baletić, 1992.). Struktura stanovništva po dobi nalazi se u izravnoj uzročno-posljedičnoj ovisnosti sa svim relevantnim odrednicama demografskoga razvoja (biodinamika, migracije...), ali i s ukupnom demografskom dinamikom na određenom prostoru. Poremećaji u ukupnom demografskom razvoju, izazvani unutarnjim ili pak vanjskim čimbenicima kao što su, primjerice, prirodni pad, emigracija, ratovi, prirodne katastrofe i slično, plodit će poremećajima u dobnoj slici naseljenosti koja će tada biti okrnjena. Istodobno, poremećena dobna struktura stanovništva bit će važan ograničavajući čimbenik prirodnoj obnovi, ali i ekonomskoj aktivnosti stanovništva, odnosno razvijenosti prostora.

Stanovništvo Hrvatske karakterizira proces demografskoga starenja. U demografskoj je teoriji poznato da, ako odnos između staroga (60 godina i više) i mladoga stanovništva (0 do 19 godina), ili indeks starosti, prijeđe granicu od 0,40 (ili 40), govorimo o starom stanovništvu. Godine je 1971. indeks starosti u Hrvatskoj iznosio 0,49, 1981. 0,53, a 1991. godine već 0,67. Između 1971. i 1991. godine smanjen je udjel mladih (s 31,5 posto na 26,2 posto, ili za 16,8 posto), a porastao udjel starih (s 14,9 posto na 17,5 posto, ili za 17,4 posto).

Demografsko starenje prisutno je i ako je udjel stanovništva starijega od 60 godina veći od 12 posto. U Hrvatskoj je on 1991. godine bio čak 17,5 posto. Udjel staračkoga stanovništva u Hrvatskoj ubrzano se približava petini ukupne populacije, dok je udjel mladih već pao na četvrtinu, što znači da se demografska osnovica ukupnoga stanovništva Hrvatske bitno

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

suzila. Znakovito je istaknuti da se od 1953. do 1991. godine prosječna starost u Hrvatskoj povećala s 29,5 na 37,1 godinu, ili za 25,8 posto (Wertheimer-Baletić, 1997.), što znači da je bitno viša od granične vrijednosti (30 godina) koja razdvaja mladu od stare populacije nekoga prostora. Ti podatci nedvojbeno kazuju da Hrvatska ima izrazito regresivni tip dobnoga sastava stanovništva.

Pokazatelji	1971.	1981.	1991.	Promjena 1971.-1981.	(stopa) 1981.-1991.
Broj stanovnika	4 426 221	4 601 469	4 784 265	104,0	104,0
Broj muškaraca	2 139 048	2 226 890	2 318 623	104,1	104,1
% muškaraca	48,3	48,4	48,5	100,2	100,2
Broj žena	2 287 173	2 374 579	2 465 642	103,8	103,8
% žena	51,7	51,6	51,5	99,8	99,8
0-19 (%)	31,5	28,2	26,2	89,5	92,9
20-59 (%)	53,1	56,1	54,9	105,6	97,9
60 i više (%)	14,9	14,8	17,5	99,3	118,2
Koeficijent feminiteta	1 069	1 066	1 063	99,7	99,7
Koeficijent maskuliniteta	935	938	940	100,3	100,3
Indeks starosti	0,49	0,53	0,67	108,2	126,4
Indeks mladosti	2,04	1,90	1,50	93,1	78,9
Koeficijent starosti	154,8	148,5	174,5	95,9	117,5
Koeficijent mladosti	315,1	282,4	261,8	89,6	92,7
Koeficijent dobne ovisnosti	885,5	767,7	795,3	86,7	103,6
Kont. žen. stan. 0-14 (%)	21,5	19,8	18,3	92,1	92,4
Fert. kont. žen. stan. 15-49 (%)	51,4	48,5	46,6	94,3	96,1
Kont. žen. stan. 50 i više (%)	26,6	30,8	33,5	115,8	108,8

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1993., DZSRH, Zagreb, 1993.

❶ **TABLICA 11**
Odabrani pokazatelji
dobno-spolne
strukture stanovništva
Hrvatske 1971.,
1981. i 1991. godine

Demografsko starenje kao posljedica dugoročnoga smanjivanja nataliteta nosi mnoštvo problema. Ono bitno utječe na stopu rasta stanovništva, prirodno kretanje, smanjivanje udjela mladih, smanjivanje udjela fertilnog kontingenta, prirodnu depopulaciju i opću besperspektivnost demografskim starenjem pogođenoga područja Hrvatske.

TEMELJNI GLOBALNI DEMOGRAFSKI PROCESI U HRVATSKOJ

Zahvaljujući višegodišnjem smanjivanju nataliteta i prirodnoga priraštaja, što je bilo uspješeno i stalnim iseljavanjem, Hrvatsku karakteriziraju dva globalna demografska procesa depopulacijskih obilježja. Prema mišljenju Wertheimer-Baletić (1992., 1999.) to su: reprodukcijska i generacijska (naraštajna) depopulacija.

Reprodukcijska depopulacija označava sve veći manjak ženskoga stanovništva, osobito u fertilnoj (reprodukcijskoj) dobi života. Stopa (neto) reprodukcije stanovništva Hrvatske iznosila je 1958. godine 0,97, 1990. godine 0,79, a 1995. godine

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

0,75. Podsjetimo samo da tek stopa (neto) reprodukcije od 1,0 osigurava naraštajno obnavljanje ženskoga stanovništva.

Generacijska ili naraštajna depopulacija označava smanjivanje pojedinih naraštaja ukupnoga (dakle, i muškoga i ženskoga) stanovništva Hrvatske, što je dovelo do demografskoga starenja. Totalna stopa fertiliteta, kao pokazatelj naraštajne depopulacije, 1968. godine je iznosila 1,99, što znači da je već tada pala ispod granične vrijednosti od 2,1 koja je potrebna za jednostavno naraštajno obnavljanje ukupnoga stanovništva. Godine je 1994. totalna stopa fertiliteta stanovništva Hrvatske iznosila 1,52, a 1998. godine 1,45.¹²

Ti procesi znatno opterećuju, pa čak dijelom i onemogućuju stabilan i prirodan populacijski razvoj Hrvatske. Na već prilično narušenu demografsku sliku nadovezala se velikosrpska agresija koja je izazvala daljnje dugoročne negativne demografske posljedice (povišen ratni mortalitet, osobito muškaraca, prisilne migracije, prognanička i izbjeglička kriza, iseljavanje, pogoršanje dobno-spolne i drugih struktura...). Za budući razvoj obiteljske strukture naseljenosti Hrvatske, osobito onih njezinih područja koja su bila pod izravnim utjecajem ratnih aktivnosti, odlučujuće su važne one negativne demografske posljedice koje rezultiraju porastom broja "krnjih" obitelji i djece bez jednoga ili oba roditelja.¹³ Ti će poremećaji, dugoročno, vrlo nepovoljno djelovati na ukupan demografski razvoj države.

DEMOGRAFSKI GUBITCI TIJEKOM RATA PROTIV HRVATSKE

Rat protiv Hrvatske dodatno je pogoršao ionako poremećene procese, odnose i strukture stanovništva Hrvatske. Radi boljega i potpunijega razumijevanja demografske slike Hrvatske danas, pa tako i njezine obiteljske slike, valja naznačiti najvažnije pokazatelje demografskih posljedica rata, posebice demografskih gubitaka.

Prema nepotpunim podacima, ratni mortalitet Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1998. godine je iznosio 14 433 osobe; od toga je poginulo, ubijeno, ili umrlo zbog posljedica ratnih stradanja 7 828 hrvatskih branitelja¹⁴ i 6 605 civila.¹⁵ Koncem 1999. godine, na popisu nestalih, nasilno odvedenih i zatočenih osoba nalazilo se još 1 658 stanovnika Hrvatske, i to 618 hrvatskih branitelja i 1 040 civila, uključivši i pripadnike Civilne zaštite. Ako nestale pridružimo ratnom mortalitetu, onda bi ukupni, ali ne i cjeloviti izravni demografski gubitci Hrvatske zbog rata, u promatranom razdoblju, iznosili 16 091 osobu, ili 0,34 posto ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske prema popisu 1991. godine. Ti podatci ne uključuju izravne demografske gubitke srpskoga stanovništva koje je rat provelo na bivšim okupiranim područjima Hrvatske, bilo kao pripadnici vojske tzv. RSK, bilo kao civilno stanovništvo.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Drugu veliku kategoriju demografskih gubitaka Hrvatske čine migracijski gubitci, tj. gubitci stanovništva nastali pojačanim iseljavanjem zbog rata. Koncem 1991. godine svoje je domove prisilno moralo napustiti gotovo pola milijuna stanovnika Hrvatske. Od početka 1992. godine broj hrvatskih prognanika se, zahvaljujući oslobađanju okupiranih područja, počeo smanjivati. Sredinom 1998. godine u Hrvatskoj je bilo registrirano još oko 98 000, u proljeće 2000. godine oko 50 000, a početkom studenoga iste godine nešto više od 31 000 hrvatskih prognanika.¹⁶ Sredinom 1992. godine oko 115 000 stanovnika Hrvatske izbjeglo je u inozemstvo (Njemačka, Mađarska, Slovenija....). Veći dio toga kontingenta se u kasnijim godinama vratio u zemlju (Živić, 1999.). Brojčano veliku skupinu migracijama izazvanih gubitaka Hrvatske čini i srpski iseljenički kontingent koji je u vrhuncu svojega iseljeničkoga vala, sredinom 1996. godine, dosegao oko 315 000 osoba, ali je kasnije smanjen zbog povratničkih tijekova (Živić, 1999.). Osim toga, procijenjeno je da je između 1991. i 1998. godine iz Hrvatske iselilo oko 130 000 njezinih stanovnika (Pokos, 1999.). Iako nije bio odlučujućim, rat je ipak i kod ovih "redovitih" iseljenika bio važnim poticajnim čimbenikom iseljavanja.

OBITELJSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA HRVATSKE

● **TABLICA 12**
Obiteljska struktura stanovništva Hrvatske 1971., 1981. i 1991. godine (apsolutno i u %) te pokazatelj apsolutne promjene (stopa)

Obiteljska struktura ukupnoga stanovništva Hrvatske za godine 1971., 1981. i 1991., kao i pokazatelj međupopisne promjene vidljivi su iz tablice 12. U obiteljskoj slici stanovništva Hrvatske prevladavaju bračni parovi s djecom, jer su oni 1971. godine činili 63,8 posto, 1981. godine 62,4 posto, a 1991. godine 60,5 posto ukupnoga broja obitelji Hrvatske. Prema razmjernom udjelu obitelji Hrvatske zatim slijede bračni parovi bez djece (24,8 posto, 26,8 posto i 27,1 posto), majke s djecom (9,4 posto, 9,1 posto i 10,3 posto) te, s najmanjim udjelom, očevi s djecom (2,0 posto, 1,7 posto i 2,1 posto).

Godine	Ukupno	Bračni par bez djece	Bračni par s djecom	Majka s djecom	Očevi s djecom
1971.	1 203 240	298 492	767 245	112 645	24 858
1981.	1 307 423	350 997	815 777	119 615	21 034
1991.	1 367 106	370 166	827 281	140 134	29 525
1971.	100	24,8	63,8	9,4	2,0
1981.	100	26,8	62,4	9,1	1,7
1991.	100	27,1	60,5	10,3	2,1
1971.	-	-	-	-	-
1981.	108,7	117,6	106,3	106,2	84,6
1991.	104,6	105,5	101,4	117,2	140,4
1971./1991.	113,6	124,0	107,8	124,4	118,8

Izvor: *Statistički ljetopis 1997.*, DZSRH, Zagreb, prosinac 1997.

Stopa apsolutne promjene pokazuje da se u razdoblju od 1971. do 1991. godine ukupan broj obitelji u Hrvatskoj povećao za 13,6 posto (u razdoblju od 1971. do 1981. za 8,7 posto te u razdoblju od 1981. do 1991. za 4,6 posto). Znakovitiji je, međutim, izrazitiji porast broja obitelji (bračnih parova) bez djece (čak 24 posto od 1971. do 1991.), negoli obitelji s djecom (7,8 posto od 1971. do 1991.). To je vrlo nepovoljan trend, jer nedvojbeno pokazuje pogoršanje prirodne dinamike stanovništva Hrvatske, osobito njegova nataliteta (rodnosti). Jasno je da se sve manje bračnih parova odlučuje na stjecanje potomstva, iako ovdje treba voditi računa da se među njima "kriju" i oni bračni parovi koji imaju djecu, ali koja više ne žive s njima u istome kućanstvu. No, vrlo visok iskazani porast broja obitelji bez djece pokazuje i složenije uzroke takvog trenda. Zabrinjavajuće je to što je u posljednjem međupopisnom razdoblju broj obitelji (bračnih parova) s djecom porastao samo za 1,4 posto, a bez djece 5,5 posto. Od 1981. do 1991. godine bez djece je zabilježeno novih ukupno 19 169 obitelji, a s djecom novih samo 11 504 obitelji (bračna para).

Specifičnost socio-demografske slike hrvatskih obitelji potvrđuju i podatci o snažnom porastu broja majki i očeva s djecom koji je u razdoblju od 1971. do 1991. godine iznosio 24,4 posto, odnosno 18,8 posto. Valja naglasiti da je 1991. godine u Hrvatskoj bilo približno pet puta više majki od očeva s djecom. Bračni parovi s djecom sve više prestaju biti osloncem obiteljske slike stanovništva Hrvatske. Jasno je to i iz smanjenja udjela te skupine u obiteljskoj strukturi Hrvatske sa 63,8 posto (1971.) na 60,5 posto (1991.), ili za 5,2 posto. Podatci Državnog zavoda za statistiku kazuju da je u Hrvatskoj od 1971. do 1991. godine porastao broj obitelji s jednim (za 8,8 posto) i dva djeteta (za 33,5 posto), dok je broj obitelji s troje ili više djece smanjen (za 33,5 posto). Tako je popisom 1991. godine utvrđeno da od ukupnoga broja bračnih parova s djecom (996 940, uključujući majke i očeve s djecom), obitelji s jednim djetetom čine 45,8 posto, obitelji s dva djeteta 43,5 posto, a obitelji s troje ili više djece tek 10,7 posto.

SKLOPLJENI I RASTAVLJENI BRAKOVI

Za ocjenu obiteljske slike stanovništva Hrvatske mogu poslužiti i dodatni pokazatelji, poput broja sklopljenih (koeficijent nupcijaliteta) i broja rastavljenih brakova (koeficijent divorcijaliteta), zatim sklopljeni i rastavljeni brakovi prema starosti nevjeste i ženika, odnosno muža i žene, potom sklopljeni brakovi prema prijašnjem bračnom stanju te rastavljeni brakovi prema trajanju.

U tablici 13 vidi se kretanje broja sklopljenih i rastavljenih brakova u Hrvatskoj od 1971. do 1998. godine. U prvih su deset godina promatranoga razdoblja (1971.-1980.) ukupno u Hrvatskoj bila sklopljena 358 294 braka, a rastavljen 56 981

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

brak. U sljedećih je deset godina (1981.-1990.) sklopljeno 311 718, a rastavljeno 54 997 brakova. To znači da se između ta dva međupopisna razdoblja ukupan broj sklopljenih brakova u Hrvatskoj smanjio za 13 posto, a broj rastavljenih brakova za samo 3,5 posto. Osobito je zabrinjavajući porast koeficijenta divorcijaliteta (rastavljeni brakovi na 1 000 sklopljenih). Dok je u razdoblju od 1971. do 1980. godine na tisuću sklopljenih bilo 159,03 rastavljena braka, u razdoblju od 1981. do 1990. godine taj je odnos iznosio 176,43, što je porast od 10,9 posto.

Između 1991. i 1998. godine u Hrvatskoj je ukupno sklopljen 188 471 brak, ili prosječno 23 559 brakova godišnje, što je u odnosu na prosječan godišnji broj sklopljenih brakova u razdoblju od 1971. do 1980. (35 829) pad od 34,2 posto, a u odnosu na razdoblje od 1981. do 1990. godine (31 172) pad od 24,4 posto.

➔ TABLICA 13
Sklopljeni i rastavljeni
brakovi u Hrvatskoj
od 1971. do 1998.
godine

Godine	Sklopljeni brakovi	Rastavljeni brakovi	Rastavljeni brakovi na tisuću sklopljenih
1971.	37 701	5 427	144,0
1972.	37 779	5 567	147,4
1973.	36 967	5 781	156,4
1974.	36 034	6 331	175,7
1975.	36 290	5 928	163,4
1976.	35 019	6 099	174,2
1977.	35 524	5 511	155,1
1978.	35 629	5 959	167,3
1979.	34 041	5 036	147,9
1980.	33 310	5 342	160,4
1981.	33 855	5 704	168,5
1982.	33 143	5 355	161,6
1983.	33 135	5 263	158,8
1984.	32 161	5 295	164,6
1985.	30 953	5 375	173,7
1986.	30 495	5 946	195,0
1987.	31 395	5 577	177,6
1988.	29 719	5 647	190,0
1989.	28 938	5 369	185,5
1990.	27 924	5 466	195,7
1991.*	21 583	4 877	226,0
1992.*	22 169	3 676	165,8
1993.*	23 021	4 667	202,7
1994.*	23 966	4 630	193,2
1995.*	24 385	4 236	173,7
1996.	24 596	3 612	146,9
1997.	24 517	3 899	159,0
1998.	24 234	3 962	163,5

* Zbog rata i okupacije podatci nisu mogli biti prikupljeni za cijelo područje Hrvatske.

Izvor: *Statistički ljetopis 1997.*, DZSRH, Zagreb, prosinac 1997.
Statistički ljetopis 1999., DZSRH, Zagreb, prosinac 1999.

Temeljni razlog smanjivanja broja zaključenih brakova u Hrvatskoj jest dugoročna tendencija opadanja nataliteta, iako su tome procesu pridonijeli i neki drugi čimbenici karakteristični za suvremena društveno-gospodarstvena zbivanja u Hrvatskoj među koje u posljednjem međupopisju osobito valja uključiti rat (Akrap, 1999.). Uz rat, na smanjivanje broja zaključenih brakova posebice treba uključiti: promjenu ekonomske strukture stanovništva, snažne migracije selo-grad, odlazak u inozemstvo, demografsko starenje te uneravnoteženje spolne strukture stanovništva, poglavito na selu, što je posljedica selektivnih migracija selo-grad. Tome, svakako, valja priključiti i promijenjen sustav vrijednosti u odnosu prema braku. Ubrzana industrijalizacija i urbanizacija dovele su mnoge obitelji, osobito na selu, u posve nove okolnosti koje su znatno odudarale od tradicijskih (Križić, 1999.).

Analizirajući kretanje broja sklopljenih brakova po godinama, vidljiva je njegova oscilatornost, no s jasno izraženom tendencijom pada. U promatranom je razdoblju najviše brakova sklopljeno 1972. godine (37 779), a najmanje 1991. godine (21 583). Godine je 1988. prvi put broj sklopljenih brakova u Hrvatskoj pao ispod 30 000 (29 719) i taj se trend zadržao do danas.

Kretanje broja sklopljenih brakova od 1991. do 1998. godine nalazilo se pod izravnim utjecajem rata. Naime, veliko stradanje muškaraca u ratovima (98,1 posto svih poginulih hrvatskih branitelja su muškarci, i to u najvitalnijim dobnim skupinama, 20-39 godina starosti)¹⁷ bitno smanjuje udjel muškoga stanovništva u demoreprodukcijskim procesima, što implicira niz negativnih posljedica među kojima osobito valja spomenuti smanjenje nupcijaliteta. To nepovoljno utječe na natalitet, jer je poznato da se u Hrvatskoj oko 95 posto djece rađa u bračnim zajednicama (Wertheimer-Baletić, 1992.). Rat pospešuje depresivni natalitet, jer se tijekom ratnih sukoba ne smanjuje samo broj sklopljenih brakova, nego se i bitno manji broj bračnih parova odlučuje na reprodukciju. U Hrvatskoj su 1992. godine sklopljena 21 583 braka, što je za 22,7 posto manje brakova nego godinu ranije. Iako je nakon 1991. godine uslijedio porast broja zaključenih brakova, on niti 1998. godine nije ni blizu dosegao posljednju prijeratnu godinu. U Hrvatskoj su 1998. godine sklopljena 24 234 braka, što je još uvijek za 13,2 posto manje brakova nego 1990. godine.

Kretanje broja rastavljenih brakova također pokazuje izrazite oscilacije, što dovodimo u svezu s gospodarstvenom, političkom i općedruštvenom situacijom u Hrvatskoj. Od 1971. do 1980. godine u Hrvatskoj je prosječno godišnje rastavljeno 5 698 bračnih zajednica, u razdoblju od 1981. do 1990. godine 5 499 brakova, a između 1991. i 1998. godine 3 356 bračnih za-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

● SLIKA 3
Kretanje broja
sklopljenih i
rastavljenih brakova u
Hrvatskoj od 1971. do
1998. godine

jednica. Najviše je brakova rastavljeno 1974. (6 331), a najmanje 1996. godine (3 612). Unatoč smanjivanju broja rastavljenih brakova, njihovo relativno značenje u odnosu na zaključene brakove postaje sve izraženije, što se najjasnije zrcali u porastu broja rastavljenih brakova na tisuću sklopljenih, ili stope divorcijaliteta. Naime, 1971. godine u Hrvatskoj je na tisuću sklopljenih bilo 144 rastavljenih brakova, 1981. godine 168,5, a 1991. godine čak 226 rastavljenih brakova. Razloga tome je više, a među važnije treba ubrojiti: smanjivanje broja sklopljenih brakova, porast nezaposlenosti, pad životnoga standarda te politička previranja, osobito osnažena od sredine 1980-ih godina (Akrap, 1999.).

Zabrinjavajuća je činjenica da se u Hrvatskoj po prilici rastavlja svaki 6. ili 7. brak, što je neprijeporno nepovoljan pokazatelj koji upućuje na to da rastavom veliki broj bračnih parova rješava svoje poremećene odnose (Križić, 1999.). Unatoč tim nepovoljnim trendovima u odnosu sklopljenih i rastavljenih brakova, Hrvatska prema svojem europskom okruženju i neposrednom susjedstvu ima razmjerno nisku stopu divorcijaliteta (broja rastavljenih na tisuću sklopljenih brakova). Prema podacima Vijeća Europe,¹⁸ stopa divorcijaliteta 1996. godine je u Austriji iznosila 427,5, u Bugarskoj 280,9, u Češkoj 675,0, u Danskoj 355,3, u Mađarskoj 461,7, u Latviji 628,1, u Sloveniji 265,2, u Švicarskoj 397,8, u Estoniji – čak – 1 025,4... Iste je godine u Hrvatskoj stopa divorcijaliteta iznosila 146,9.

U tablicama 14 i 15 izneseni su dodatni, starosni, pokazatelji o sklopljenim i rastavljenim brakovima za 1992., 1994., 1996. i 1998. godinu. Osobito je zanimljivo promotriti znakovitu razliku između broja i udjela sklopljenih brakova prema starosti nevjeste, odnosno starosti ženika. Valja istaknuti da prevladavaju brakovi u kojima i nevjeste i ženici ulaze u skupinu od 20 do 29 godina, radno i reproduksijski najsposobnije dobne skupine stanovništva. Od ukupnoga broja sklopljenih brakova

1998. godine, u 67,1 posto brakova nevjeste su imale između 20 i 29 godina, dok je udjel ženika u tim dobnim skupinama iznosio 63,8 posto.

⇒ **TABLICA 14**
Struktura sklopljenih brakova u Hrvatskoj prema starosti nevjeste i ženika 1992., 1994., 1996. i 1998. godine

	1992.	1994.	1996.	1998.
Dob nevjeste				
15-19	17,2	15,7	13,9	12,4
20-29	65,4	66,2	66,8	67,1
30-39	11,0	11,9	12,6	14,0
40-49	3,3	3,5	3,8	3,6
50-59	1,7	1,5	1,6	1,5
60 i više i nep.	1,4	1,2	1,3	1,4
Dob ženika				
15-19	1,3	1,4	1,2	1,0
20-29	69,6	67,2	65,2	63,8
30-39	19,7	22,1	23,7	25,2
40-49	4,8	5,0	5,4	5,6
50-59	2,2	2,2	2,2	2,1
60 i više i nep.	2,4	2,1	2,3	2,3

Izvor: *Statistički ljetopis 1997.*, DZSRH, Zagreb, prosinac 1997.
Statistički ljetopis 1999., DZSRH, Zagreb, prosinac 1999.

Zahvaljujući složenim društvenim i gospodarstvenim uvjetima, u Hrvatskoj se povećava prosječna dob muškarca i žene pri zaključivanju braka. Tako je, primjerice, udjel žena starijih između 15. i 19. godine koje ulaze u brak, od 1992. do 1998. godine, smanjen sa 17,2 posto na 12,4 posto (za 27,9 posto), dok je istodobno udjel žena starijih između 20 i 29, odnosno 30 i 39 godina, porastao sa 65,4 posto na 67,1 posto (za 2,6 posto), odnosno, s 11 posto na 14 posto (za 27,3 posto). Osim toga, nešto je porastao i udjel nevjesta u dobnim skupinama između 40 i 49 godina (s 3,3 posto na 3,6 posto ili za 9 posto). Za usporedbu, u razdoblju između 1983. i 1985. godine, prosječan je udjel nevjesta u dobnoj skupini 15-19 godina iznosio 24,7 posto, 20-29 godina 62,2 posto, te 30-39 godina 7,8 posto (Akrap, 1999.).

Kod muškaraca, od 1992. do 1998. godine, znatno su smanjeni udjeli dobnih skupina 15-19 godina (s 1,3 posto na 1 posto, ili za 23,1 posto) i 20-29 godina (69,6 posto na 63,8 posto ili za 8,3 posto), dok je porastao udjel dobnih skupina 30-39 (s 19,7 posto na 25,2 posto ili za 27,9 posto) i 40-49 godina (sa 4,8 posto na 5,6 posto, ili za 36,1 posto). U razdoblju od 1983. do 1985. godine, udjel muškaraca u dobnoj skupini 15-19 godina iznosio je 1,6 posto, u skupini 20-29 godina 76 posto te u skupini 30-39 godina 15,1 posto (Akrap, 1999.).

Valja, također, spomenuti da je bračnost muškaraca do 20. godine života gotovo zanemariva, dok je u žena ona 1998. go-

dine bila, unatoč trendu smanjivanja, vrlo visokih 12,4 posto, što znači da u prosjeku žene u Hrvatskoj još uvijek ranije stupaju u brak.

➔ **TABLICA 15**
Struktura rastavljenih brakova prema starosti muža i žene 1992., 1994., 1996. i 1998. godine

	1992.	1994.	1996.	1998.
Dob muža				
15-19	0,0	0,0	-	-
20-29	18,1	17,0	14,0	13,9
30-39	38,7	37,8	38,0	37,0
40-49	27,0	28,4	31,5	32,1
50-59	11,1	11,3	11,5	12,0
60 i više i nep.	5,1	5,5	5,0	5,0
Dob žene				
15-19	0,6	0,6	0,5	0,3
20-29	29,3	28,3	23,9	24,7
30-39	38,2	37,6	39,4	37,1
40-49	20,8	21,9	24,9	26,9
50-59	7,7	8,1	8,1	8,2
60 i više i nep.	3,4	3,5	3,2	2,8

Izvor: *Statistički ljetopis 1997.*, DZSRH, Zagreb, prosinac 1997.
Statistički ljetopis 1999., DZSRH, Zagreb prosinac 1999.

Među rastavljenim brakovima dominiraju oni u kojima muževi i žene imaju između 30 i 39 godina (muževi 38,7 posto 1992. i 37 posto 1998.; žene 38,2 posto 1992. i 37,1 posto 1998.). Kako se povećava dobna granica stupanja u brak, tako se povećava i starost muža i žene u trenutku rastave.

Od ukupnog broja sklopljenih brakova u Hrvatskoj, 1992. godine (22 169) 19 684 osobe su bile neoženjene (88,8 posto), 19 772 neudane (89,2 posto), 464 udovci (2,1 posto), 455 udovice (2,1 posto), 2 021 rastavljeni muškarac (9,1 posto) te 1 942 rastavljene žene (8,8 posto).¹⁹ Godine je 1996. bilo sklopljeno 24 596 brakova: neoženjenih osoba bilo je 22 316 (90,7 posto), neudanih 22 191 (90,2 posto), udovaca 451 (1,8 posto), udovica 491 (2,0 posto), rastavljenih muškaraca 1 829 (7,4 posto) te rastavljenih 1 914 žena (7,8 posto).²⁰ Podatci pokazuju da je u Hrvatskoj od 1992. do 1996. godine porastao broj brakova u koji ulaze neoženjene (13,4 posto) i neudane osobe (12,2 posto) te udovice (7,9 posto), dok je broj brakova u koje ulaze udovci (-2,8 posto), rastavljeni muškarci (-9,5 posto) i rastavljene žene (-1,4 posto) u istome razdoblju smanjen.

Od ukupnoga broja rastavljenih brakova u Hrvatskoj 1992. i 1998. godine, prema trajanju braka, dominiraju brakovi od 1 do 9 godina koji čine gotovo polovicu svih rastavljenih brakova (47,8 posto 1992. i 42,2 posto 1998.). Iza te skupine slijede rastavljeni brakovi sa "stažem" većim od 20 godina (37 posto

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

1992. i 21,9 posto 1998.), zatim brakovi trajanja 10-14 godina (17,8 posto 1992. i 19,2 posto 1998.), 15-19 godina (13,1 posto 1992. i 15,2 posto 1998.) te, na koncu, rastavljeni brakovi s manje od 1 godine bračnoga staža (2,1 posto 1992. i 1,6 posto 1998.).²¹ U odnosu na prethodne godine, primjetne su određene promjene. Naime, u razdoblju od 1983. do 1985. godine, 4 posto rastavljenih brakova imalo je prosječno trajanje braka manje od jedne godine, 31,3 posto od 1 do 4 godine, 25,3 posto od 5 do 9 godina, 16,3 posto od 10 do 14 godina, 10,1 posto od 15 do 19 godina, te 13,1 posto više od 20 godina braka (Akrap, 1999.). Godina 1998. je pokazala smanjenje udjela brakova do jedne godine trajanja za 60 posto, od 1 do 4 godine za 39,9 posto, od 5 do 9 godina za 7,5 posto te povećanje udjela rastavljenih brakova trajanja 10 do 14 godina za 11,8 posto, 15 do 19 godina za 50,5 posto te 20 godina i više za 67,2 posto. Dakle, prosječno se produžuje trajanje braka u Hrvatskoj.

Iako je još uvijek institucija obitelji, odnosno braka, temeljni čimbenik demografskoga, posebice, demoreprodukcijskoga razvoja Hrvatske, nepovoljni trendovi u razvoju obiteljske strukture imaju odraz i u hrvatskoj obitelji. Naime, unatoč činjenici da se više od 90 posto djece u Hrvatskoj rađa u bračnim zajednicama, primjetno je njihovo sve jače smanjenje. Drugim riječima, u Hrvatskoj se sve više djece rađa izvan braka. Tako je 1975. godine izvan braka u Hrvatskoj živorođeno 4,9 posto svih živorođenih. Do 1995. godine njihov je udjel porastao na 5,9 posto, a do 1995. godine na 7,5 posto svih živorođenih u Hrvatskoj.²² U usporedbi s bliskim, susjednim zemljama, u Hrvatskoj se, ipak, još uvijek više djece rađa u bračnim zajednicama. Naime, 1995. godine se izvan braka u Austriji rodilo 27,4 posto, u Češkoj 15,6 posto, u Italiji 7,7 posto, u Poljskoj 9,5 posto i u Sloveniji – čak – 29,8 posto od ukupnoga broja živorođenih.

BILJEŠKE

¹ Ovaj rad je napisan i predan u tisak prije nego što su bili dostupni prvi rezultati popisa stanovništva Hrvatske 2001. godine.

² *Statistički ljetopis 1997.*, DZSRH, Zagreb, 1997.

³ Prema *Statističkom ljetopisu Republike Hrvatske 1999. godine* (DZSRH, Zagreb, 1999.).

⁴ Razlog nešto slabijeg porasta stanovništva Središnje Hrvatske je u činjenici što ova hrvatska makroregija u svojem prostornom obuhvatu uključuje, unatoč demografskom rastu Zagreba, i neke izrazito depopulacijske prostore, poput bjelovarsko-bilogorskoga kraja.

⁵ Početkom 1990-ih godina Hrvatska je ušla u razdoblje prirodne depopulacije. Međutim, broj rođenih u Hrvatskoj postupno se i kontinuirano smanjuje još od sredine stoljeća, s iznimkom razdoblja od

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

1970. do 1979. godine, kada su u fertilno razdoblje ušli ponešto broj-
niji naraštaji rođeni u kompenzacijskom razdoblju nakon Drugoga
svjetskog rata (Crkvenčić i Šterc, 1996.; Wertheimer-Baletić, 1995.).

⁶ Demografsku tranziciju s visokih na niske stope nataliteta i mortali-
teta stanovništvo Hrvatske je doživjelo 1970-ih godina (Friganović i
Živić, 1994.). Ubrzana tranzicija u Hrvatskoj posljedica je specifičnih
čimbenika među kojima vodeće mjesto zauzima snažna (e)migracija,
osobito ljudi u najvitalnijoj dobi života (20-40 godina starosti) (Wert-
heimer-Baletić, 1995.).

⁷ *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1999.*, DZSRH, Zagreb, 1999.

⁸ U cijelom promatranom razdoblju od 1961. do 1997. godine natali-
tet je bio najniži 1992. godine (46 970 živorođenih), što znači da bi u
tom slučaju pad nataliteta iznosio 36,7 posto.

⁹ Od 1961. najveći je broj umrlih u Hrvatskoj bio 1983. godine (55 147
osoba), a iza te godine 1991., kada su umrle 54 832 osobe.

¹⁰ Više o teorijskim pretpostavkama i stvarnom razvoju posttranzici-
je, kao etape u razvoju stanovništva, te mjestu hrvatske populacije u
tomu procesu vidjeti u: Wertheimer-Baletić (1996.) i Friganović i Voj-
nović, (1994.).

¹¹ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2000.*, DZSRH, Zagreb,
2000.

¹² Prema: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1999.*, DZSRH, Zagreb,
1999.

¹³ Od ukupnoga broja smrtno stradalih hrvatskih branitelja tijekom
Domovinskoga rata, 40 posto branitelja je prije stradanja živjelo u
obiteljima (prema: Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog
rata, *Baza podataka*, Zagreb, ožujak 2000.).

¹⁴ Izvor: Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, *Baza
podataka*, Zagreb, ožujak 2000.

¹⁵ Izvor: Ministarstvo zdravstva, Odjel za istraživanje i informiranje,
Baza podataka, Zagreb, siječanj 2000.; Komisija za zatočene i nestale,
Vlada Republike Hrvatske, *Baza podataka*, Zagreb, studeni 1999.

¹⁶ Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice,
Baza podataka, Zagreb.

¹⁷ Izvor: Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, *Baza
podataka*, Zagreb, ožujak 2000. godine.

¹⁸ Izvor: *Recent demographic developments in Europe 1997*, Council of
Europe, 1997.

¹⁹ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1997.*, DZSRH, Zagreb,
prosinac 1997.

²⁰ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1997.*, DZSRH, Zagreb,
prosinac 1997.

²¹ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1997.*, DZSRH, Zagreb,
prosinac 1997.; *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1999.*, DZSRH, Za-
greb, prosinac 1999.

²² Izvor: *Recent demographic developments in Europe 1997*, Council of
Europe, 1997.

LITERATURA

- Akrap, A. (1998.): Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, *Migracije u Hrvatskoj – regionalni aspekt*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Akrap, A. (1999.): Brak i obitelj u demografskom kontekstu, *Bogoslovska smotra*, 69, 2-3.
- Akrap, A.; Gelo, J. i Grizelj, M. (1999.): Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 679-723.
- Crkvenčić, I. i Šterc, S. (1996.): The Population of Croatia, *GeoJournal*, Vol. 38, No. 4.
- Friganović, M. (1987.): *Demogeografija, Stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Friganović, A. M. i Vojnović, F. (1994.): Hrvatska u demografskoj posttranziciji, *Geografski horizont*, 1, str. 1-8.
- Friganović, A. M. i Živić, D. (1994.): *Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948.-1991.*, Geografski glasnik, 56, str. 33-51.
- Križić, M. (1999.): Neka obilježja suvremene obitelji u Hrvatskoj, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 3/99, str. 173-175.
- Jurčević, J. (1996.): Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1991.-1995. godine, *Jugoistočna Europa 1918.-1995., Zbornik izlaganja sa znanstvenog skupa*, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1991.): *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1997.): Suvremena demografska kretanja u gradskim i ostalim (seoskim) naseljima Republike Hrvatske, *Nacionalni program demografskog razvitka*, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb.
- Pejnović, D. (1996.): Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like, *Zbornik radova Prvog hrvatskog geografskog kongresa*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- Pokos, N. (1999.): Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa 1991. do 30. lipnja 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 725-734.
- Pokos, N. (2000.): Depopulacija Bjelovarsko-bilogorske županije – uzroci i posljedice, 2. hrvatski geografski kongres, *Zbornik radova*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- Šterc, S. (1991.): Opća demografska slika Republike Hrvatske, *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1992.): Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia Moderna*, 38, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1995.): Demografska kretanja u Hrvatskoj – tendencije i perspektive, *Obitelj u Hrvatskoj – stanje i perspektive*,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Zbornik radova studijskih dana u Đakovu, Obiteljski institut Teologije u Đakovu, Đakovo.

Wertheimer-Baletić, A. (1996.): Etapa posttranzicije u razvitku stanovništva, *Encyclopaedia Moderna*, 46, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (1997.): Demoreprodukcijski procesi u Hrvatskoj, *Nacionalni program demografskog razvitka*, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (1998.): Stanovništvo Hrvatske u razdoblju 1991.-2001. godine, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, br. 12/98., str. 780-785.

Wertheimer-Baletić, A. (1999.): *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb.

Živić, D. (1999.): Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 767-791.

Demographic Determinants and Characteristics of the Family Structure of Croatian Population

Anđelko AKRAP
Faculty of Economics, Zagreb

Dražen ŽIVIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In the text the main characteristics of Croatia's contemporary demographic development are portrayed as well as the family population picture. It has been determined that there is a prominent causal connection and permeation among the contemporary demographic processes, relations and trends in Croatia and the determinants forming the family population structure, as well as with trends in the number and demographic characteristics of marriages and divorces. All the relevant determinants of Croatian population development during the last decades indicate ever more unfavourable characteristics (natural depopulation, demographic ageing, reproduction and generation depopulation, excessive spacial population polarisation...), in addition to which came the war in the last decade of the twentieth century, with all its grave consequences in the sphere of demographic losses. The latter determined the development and characteristics of the family population structure in Croatia in a negative way, which, undoubtedly, has been most clearly reflected in a more pronounced decrease of the number of marriages and increase of divorces, followed by a rising divorce rate and a greater growth of live-born children out of wedlock.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 4-5 (54-55),
STR. 621-654

AKRAP, A., ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Demographische Charakteristiken und Strukturmerkmale der kroatischen Familie

Anđelko AKRAP
Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Zagreb

Dražen ŽIVIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

In diesem Beitrag werden die Hauptmerkmale der demographischen Entwicklung Kroatiens in der jüngeren Vergangenheit dargestellt sowie die familiäre Struktur der Bevölkerung analysiert. Die Autoren konstatierten einen ausgeprägten ursächlichen Zusammenhang zwischen aktuellen demographischen Prozessen, Verhältnissen und Trends einerseits und den Merkmalen der familiären Bevölkerungsstruktur andererseits, insbesondere zwischen den Bevölkerungszahlen und den demographischen Charakteristiken von Eheschließungen und Scheidungen. Die demographische Entwicklung Kroatiens weist im Laufe der letzten Jahrzehnte immer ungünstigere Merkmale auf (natürliche Entvölkerung, demographische Alterung, reproduktions- und generationsbedingte Entvölkerung, übermäßige räumliche Polarisierung der Bevölkerung...); hinzu kommt das Kriegsgeschehen im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts, das zu schwerwiegenden Bevölkerungsverlusten geführt hat. Letzteres determinierte auf negative Weise die Entwicklung und Merkmale der familiären Struktur der kroatischen Bevölkerung; die negativen Auswirkungen äußern sich am unmissverständlichsten in einer immer geringeren Zahl von Eheschließungen, während die Zahl der Scheidungen und der außerehelich geborenen Kinder in stetem Ansteigen begriffen ist.